

« سنگ نگاره های

دره گنج

شهرستان تفت

علیرضا حصار نوی

پیشینه پژوهش سنگ نگاره‌ها در سطح کشور:

مطالعه بر روی نقوش ما قبل تاریخ در مقایسه با سایر مطالعات باستان‌شناسی امری کاملاً تازه است. افزون بر ناشناختگی و دور از دسترس بودن آثار کوهی نسبت به آثار دشتی، شاید این امر ناشی از آن بوده که چنین کشفیاتی نه قابل حمل به موزه‌های جهان بوده و نه در آن امید دست یابی به گنجینه و ثروت انباشته‌ای متصور بوده است. به این مسائل عامیانه بودن این نقوش و نو نما بودن آن را باید افزود.

چنین به نظر می‌رسد که خوشبختانه از سه دهه گذشته در گوشه و کنار، سنگ نگاره‌هایی به کوشش پژوهشگران غالباً ایرانی کشف و معرفی شده‌اند. از جمله نقاشیهای غاری در غار «دوشه» گرد شوراب چگنی و غار «میرملاس» کوهدشت خرم آباد لرستان، حکاکی‌های صخره‌ای «دره هنجیران» مهاباد «عقربلو» بوکان (توسط محمود پدram معرفی شده است) و در «لاخ مزار»، «لاخ معدن» و «تنگل استاد» و «کال جنگال» خوسف بیرجند (توسط رجبعلی لباف معرفی شده است) «تنگ مردان» دولت آباد (توسط L. Karlovsky معرفی شده است) دهستان اسماعیلی (توسط عباس عبدالله گروسی معرفی شده است) «زحمان» جیرفت (توسط مهندس محسن موحدی) «سی سواک»، «دویان مراد» کهنوج (علی اکبر سر فراز) «اوج امام»

همدان (محمود موسوی) «کانی نیم روژه» سخناخ سنندج (عباس عبدالله گروسی) «سه کنج» ماهان، (محسن موحدی) «چهل ران» کرمان قدمگاه «میمند» (Meymand) شهر بابک (عباس عبدالله گروسی)، «لاله زار» بافت (مهندس محسن موحدی) کوههای شهرک مس رفسنجان «شاه فیروز»، «پنجه علی» کوه تنبور (دکتر مرتضی فرهادی) تنگ «انجیر» سیرجان (دکتر مرتضی فرهادی)، تنگ حسین آباد، «نازویی» خبر (Xaber) شهر بابک (مرتضی فرهادی)، نقاشیهای غار «چشمه سهراب» بلوک چم جمال، کرمانشاهان (مسعود گلزاری)، غار «کرفتو» سنقر - تکاب (عباس عبدالله گروسی) و کمر نبشته توپسرکان و نقاشیهای دیواری پیش از تاریخ تپه زاغه قزوین، زیویه کردستان و باباجان لرستان و «سنگ شتر» روستای درخت بید، بین مشهد و شاندیز (لباف) و هفتاد و چهار کنده کاری صخره‌ای در روستای خزان شاخات بیرجند، و نقوش صخره‌ای امامه تهران (ابوالقاسم تفضلی) و دره دیوین الوند همدان (توسط محمد رحیم صراف معرفی شده‌اند).^(۱)

پیشینه پژوهش سنگ نگاره‌ها در استان یزد:

در استان یزد نیز بررسی و تحقیق پیرامون سنگ نگاره‌ها در مقایسه با سایر استانها اندی دیرتر آغاز گردید. اولین گزارش در این خصوص توسط همکار محترم نگارنده (آقای دینیار شهزادی) به عنوان «سنگ نگاره‌های کوه ارنان یزد» در مجله گزارشهای باستان‌شناسی جلد اول - مهر ماه ۱۳۷۶ صفحات ۱۴۲ - ۱۴۳ ارائه گردید. و تحت شماره $\frac{۲۳۶۱}{۷۸/۴/۲۶}$ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسید.

دومین گزارش پیرامون سنگ نگاره‌های استان یزد با عنوان «سنگ نگاره‌های دره گنج شهرستان تفت» که توسط نگارنده از مکان مذکور بازدید شده که در صفحات بعدی به شرح آن می‌پردازیم و گزارش آن ارائه می‌شود.

علاوه بر آن نگارنده از دو مکان دیگر که دارای نقوش مشابه توأم با نوشتار هستند بازدید کرده (نوشتار و نگاره‌های سنگی

۱ - موزه‌هایی در یاد - صفحه ۵۹ - ۵۷

«هس بخته گلوپک» «شوزان» و «نوشتار و نگارده‌های کوه‌های حوالی ندوشن» که گزارش مصور آن متعاقباً ارائه خواهد شد.

موقعیت جغرافیایی شهرستان تفت:

تفت شهرستانی در جنوب غربی استان یزد و مرکب از بخش‌های مرکزی، و نیر و مشتمل بر دهستانهای پیشکود، شیرکود، علی‌آباد، زردین، سخوید و دهشیر و به مرکزیت شهر تفت است.

شهرستان تفت از شمال به شهرستان یزد، از شرق به شهرستان مهریز و از غرب به شهرستان ابرکود محدود است. نواحی خاوری این شهرستان را کوهستان شیرکود به ارتفاع ۴۰۵۵ متر فرا گرفته و نواحی جنوب و جنوب غربی آن رادشتهای همواری که به کویر ابرکود ختم می‌گردند، پوشانیده است. با وجود اینکه کوهستان شیرکود با ارتفاع قابل توجه خود در این

شهرستان تفت در ۵۲۰ کیلومتری جنوب خاوری تهران و ۲۳ کیلومتری جنوب غربی یزد و ارتفاع ۱۵۶۰ متری و در موقعیت جغرافیایی ۲۰-۱۱-۵۲ طول شرقی و ۳۰-۴۴-۲۱ عرض شمالی واقع شده است. (۱)

موقعیت سنگ نگاره‌های دره گنج:

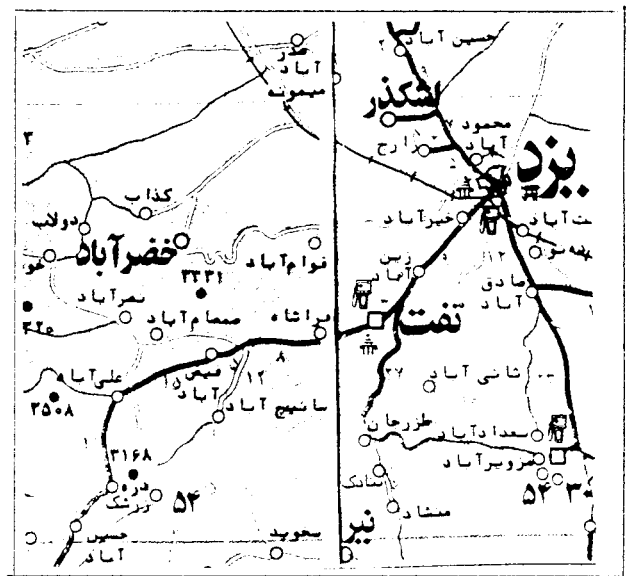
دره گنج در شمال شهرستان تفت واقع شده و مسیر رسیدن به آن از کنار آسیاب «راحت آباد» است که یکی از قبرستانهای عمومی شهرستان تفت مجاور آسیاب قرار دارد. به نظر می‌رسد که وجه تسمیه دره گنج در ارتباط با نقوش و نگاردهای بر روی صخره در این منطقه است. و افرادی که این صخره را دیده‌اند به علت عدم آگاهی و اشراف بر موضوعات، نقوش و نمادها را نوعی علائم گنج و عتیقه تصور کرده و نام دره گنج را به این مکان داده‌اند. عکس شماره (۱)

موضوع نگاره‌ها:

بر روی صخره سنگی به طول و عرض ۱۵۰×۲۲۰ سانتی متر طرح‌های ابتدائی و نگاردهای استلیزه شده و عاری از نوشتار دیده می‌شود. و شیوه حجاری به صورت ضربات چکشی با یک آلت فلزی به عمق بین ۱ الی ۲ میلیمتر است.

در گوشه سمت راست صخره تصویر بز کوهی به صورت نیمرخ و متمایل به چپ حجاری شده که دارای بدن کشید و شاخ‌های حیوان موازی با بدنش به عقب امتداد یافته است. مقابل این بز در سمت چپ، نگاره بز کوهی با بدن نیمرخ که شاخ‌هایش به صورت هلالی به عقب برگشته و مقابل آن تصویر تجریدی انسانی با دستهای به کمر زده، حجاری شده است.

پایین‌تر از این دو تصویر و تقریباً حد فاصل آنها دو نماد به شکل تقریباً مربع در کنار هم دیگر دیده می‌شوند. (عکس شماره ۲). در زیر این دو نما (نقش بز کوهی ریش دار که شاخ‌هایش به شکل زیگزاگی یا بندبند حجاری شده و به صورت نیم دایره به عقب برگشته مشاهده می‌گردد، پشت سر این حیوان، تصویر انسانی که احتمالاً حیوانی را شکار کرده، مشاهده می‌گردد.

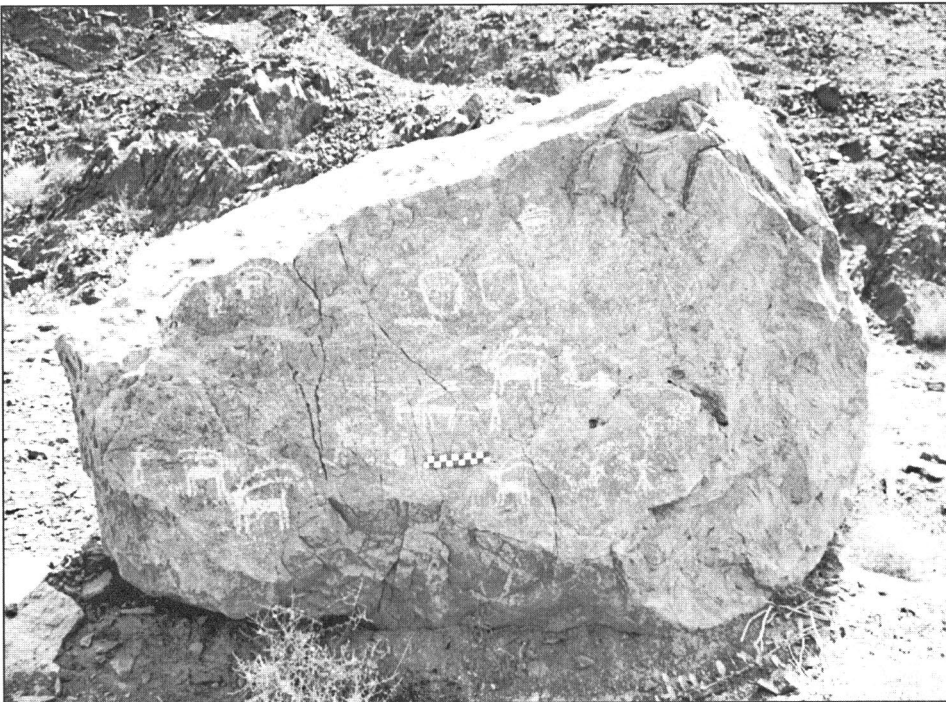
۱- نقشه موقعیت شهرستان تفت.

شهرستان واقع است، مع الوصف رودخانه قابل ملاحظه‌ای در این شهرستان دیده نمی‌شود و جز خشک رودهای فراوانی که در بارندگیهای غیر عادی طبیعتاً سیلابهای بزرگی را به همراه می‌آورند، رودخانه دیگری در آن وجود ندارد. آب و هوای شهرستان تفت در کوهستان شیرکود معتدل تا معتدل مایل به سرد است و در دشتهای جنوب و جنوب غربی گرم و از نظر میزان بارندگی جزء نواحی خشک کشور به شمار می‌رود.

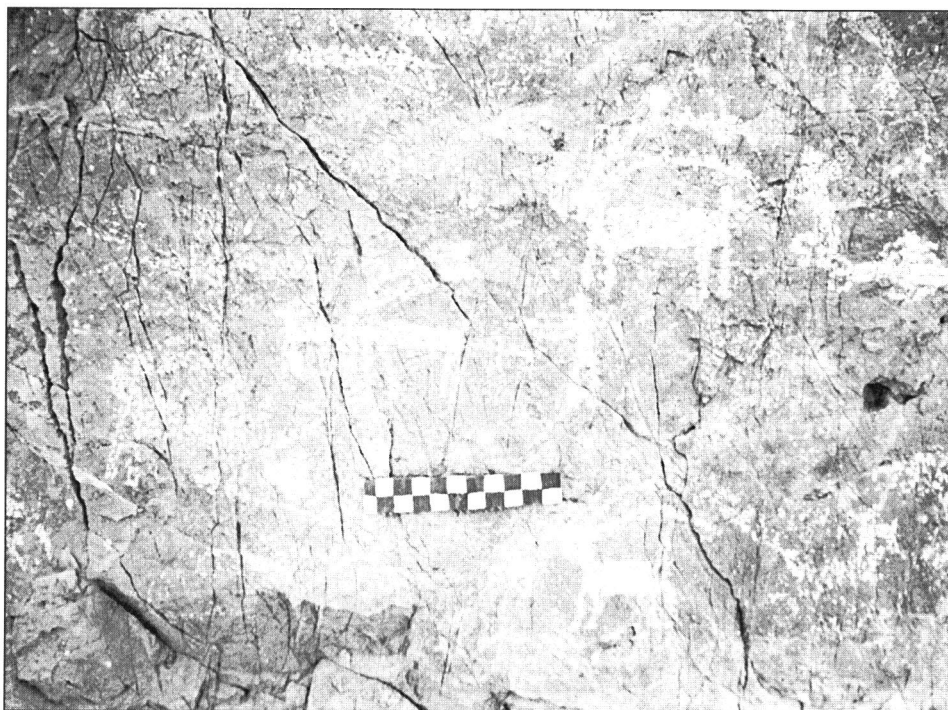
۱- گیتانسانسی ایران - مهندس عباس جعفری - جلد سوم - صفحه ۲۹۳

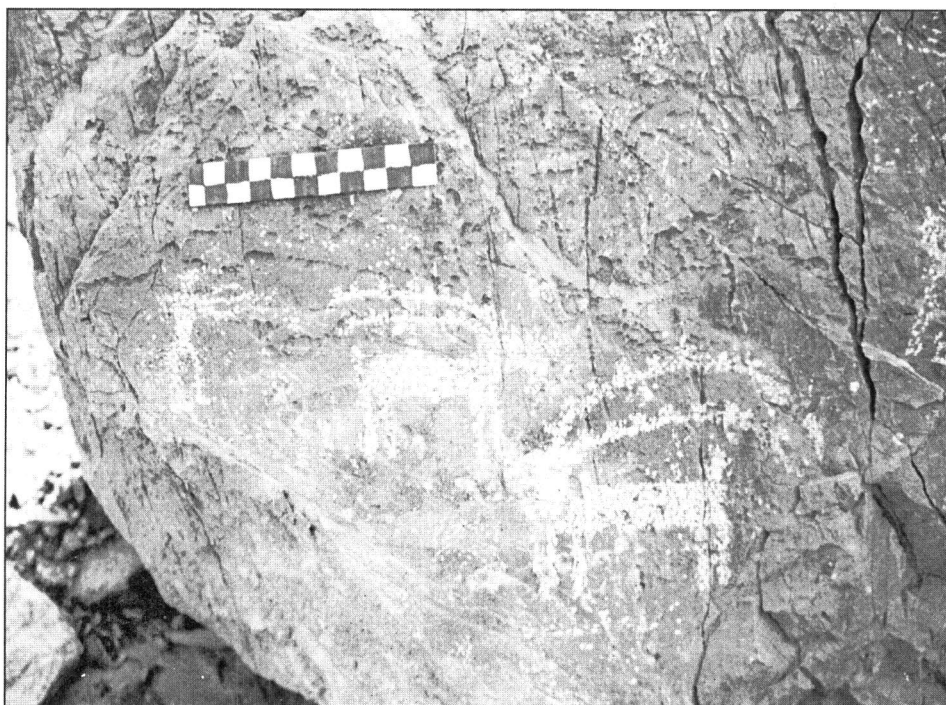
عکس شماره (۱): نمایی از صخره در «دره گنج» شهرستان تفت که دارای نگاره‌های سنگی است و با علامت مشخص شده است.

عکس شماره (۲): نمایی کلی از نگاره‌ها و طرح‌ها بر روی صخره در «دره گنج»

عکس شماره (۳): تصاویر بز کوهی، انسان در حال کشیدن کمان «دره گنج»

عکس شماره (۴): تصاویر دو بز کوهی در مقابل یکدیگر که دارای شاخ‌های بلند و به عقب برگشته که شاخ‌ها به صورت بند بند حجاری شده که نشانگر سن زیاد آنها است. بدن بزهای کوهی کشیده و دارای پاهای استوار و دم صاف و به سمت بالا است. جلوتر از این حیوانات، تصویر تجربیدی انسان شکارگر در حال کشیدن دیده می‌شود.

عکس شماره (۵): تصویر کمین گاه (محل گردنه بستن) که صخره مورد نظر بر روی آن حجاری شده در عکس با علامت ○ مشخص شده است.

در تمام تصاویر مربوط به بز کوهی دم آنها صاف به سمت بالا و با بدنهای کشیده و پاهای استوار حجاری کرده‌اند. دیده می‌شود که تصاویر برخی نگاردها را بر روی نگاردهای قدیمی‌تر که اغلب آنها در حال محو شدن است حجاری کرده‌اند و یا اینکه تصاویر قدیمی را مجدداً بازآفرینی و آشکار نموده‌اند. اغلب تصاویر حیوانات کوچک می‌باشند.

موقعیت منطقه برای نگارگری:

نگارگری بر روی صخره در گنج دره ممکن است توسط شکارچیان انجام شده باشد زیرا بر روی صخره، نقوش و نگاره‌ها در ارتباط مستقیم با شکار است و حتی صحنه‌های شکار و حمله به بزهای کوهی را می‌بینیم. به نظر می‌رسد که مکان گنج دره کمین گاه مناسب شکارچیان بوده است و به اصطلاح محل گردنه بستن می‌باشد. و بنا به تجربه شکارچیان محلی را انتخاب می‌کنند که راحت‌تر بتوانند او را تعقیب نموده و شکار نمایند. و احتمال می‌رود این مکان محل تردد گله‌های بز کوهی باشد. و از آنجا که تردد گله‌های بز کوهی و شکار آنها در همه ساعات اتفاق

(شاخ‌های به صورت بند بند احتمالاً بیانگر سن بالای حیوان است).

زیر پای بز کوهی ریش دار نقش انسانی به صورت استلیزه شده در حال کشیدن کمان و حمله به دو بز کوهی که یکی بزرگ و درشت‌تر (بز کوهی مادر) و دیگری کوچک (بزغاله) دیده می‌شود. و از دیگر تصاویر، نگاره بز کوهی که در حال محو نابود شدن است، می‌باشد. (عکس شماره ۳)

در قسمت تحتانی صخره، و زیر اشل قرمز رنگ، تصویر بز کوهی ریش دار با شاخ‌های به عقب برگشته که با فاصله کمی در عقب حیوان مذکور تصویر انسان استلیزه شده مشاهده می‌شود. (عکس شماره ۱)

آخرین نگاره‌ها مربوط به قسمت تحتانی و گوشه چپ صخره است. که تصاویر دو بز کوهی ریش دار مقابل با بدن کشیده و شاخ‌های بلند به عقب برگشته که شاخ‌ها به صورت بند بند حجاری شده است مشاهده می‌شود و در جلوتر از بزهای کوهی نگاره انسانی به صورت خلاصه شده در حال کشیدن کمان دیده می‌شود. (عکس شماره ۴)

نمی‌افتاد، پس شکارچیان می‌توانستند در مواقعی از شبانه روز در کمینگاه و پیرامون آن به فعالیت‌های دیگر از جمله به نگارگری بر روی صخره بپردازند. علاوه بر آنکه در نگارگری صخره‌ها به اهداف دیگری چون از دیاد نسل بزرگ‌کوهی و افزایش توان و جرأتشان در شکار حیوانات نظر داشتند. (عکس شماره ۵)

زمان نگاری:

تاریخ گذاری سنگ نگارها به مراتب دشوارتر از تاریخ گذاری آثار باستانی است علت آن، نخست آنکه این حکاکیها در اغلب موارد سنتی هستند که از کهن‌ترین ایام هنر ورزی آدمی تا روزگار ما ادامه یافته‌اند. و مهمتر آنکه متأسفانه هنوز راههای فنی دقیق و مستقیمی برای تعیین سن این آثار بدست نیامده است. برای تاریخ گذاری نسبی سنگ نگارها از راههای زیر می‌توان بهره برد: بررسی و تحقیق در نوع حیوانات (وحشی و اهلی با استفاده از تاریخ اهلی شدن حیوانات) نوع ابزار آلات (شکار و چوپانی نظیر تیر و کمان، نیزه) نوع پوشش و لباس نگارهای انسانی، سبک هنری آنها، نحوه و عمق حجاری، کهنگی و جدید بودن اثر نگارها بر روی صخره، کتیبه و نوشتار و... استفاده از روشهای فوق مستلزم مطالعه جامع تر، جمع آوری و طبقه‌بندی نمونه‌های مشابه در سطح استان و کشور است. در خصوص نگارهای سنگی دره گنج به احتیاط و احتمال می‌توان اظهار داشت با توجه به اینکه نقوش و نگارها به مرور

زمان و در اثر عوامل جوی (باد و باران و برف و...) و به خاطر اکسید شده شدن و هوازدگی تغییر رنگ می‌دهند و فرسوده می‌شوند، و در مقایسه با نگارهای سنگی در حوالی کوههای ندوشن که دارای تاریخ قرن پنجم هجری قمری را دارند که فرسوده شده و رنگ باخته‌اند، نقوش و طرح‌های بر روی صخره دره گنج از نواتزگی و عدم فرسایش و تغییر رنگ برخوردار هستند و به نظر می‌رسد که نگارهای سنگی متعلق به دوره اسلامی (حداقل قرن پنجم هجری) باشد.

منابع

- ۱- مطالعات میدانی نگارنده
 - ۲- موزه‌هایی در باد، دکتر مرتضی فرهادی
 - ۳- گیتاشناسی ایران - مهندس عباس جعفری - جلد سوم
- در تهیه و تنظیم این گزارش عزیزان زیر همراه و همکار بوده‌اند و برای آنها بهروزی و سرفرازی آرزو مندیم.
- ۱- آقای مهندس خادم زاده، مدیر کل میراث فرهنگی استان یزد.
 - ۲- آقای جمال دهقانی، مسئول نمایندگی میراث فرهنگی شهرستان تفت.
 - ۳- آقای کمال حیدری، همکار.
 - ۴- آقای محمد رضا حصارنوی.
 - ۵- خانم حسینی که در تایپ گزارش دقت خاصی مبذول داشته‌اند.